

DET TREDJE SPRÅKET

Martin Engebretsen (red.)

Multimodale studier av interkulturell kommunikasjon
i kunst, skole og samfunnsliv

Det tredje språket

Multimodale studier av interkulturell
kommunikasjon i kunst, skole og samfunnsliv

MARTIN ENGBRETSSEN (RED.)

PORTAL

© Portal forlag 2015

ISBN: 978-82-8314-036-1

Boken har fått støtte fra Universitetet i Agder, Fakultet for humaniora og pedagogikk

Design: Rune Eilertsen

Omslagsdesign: Rune Eilertsen

Trykk: Dardedze holografija, Latvia

Font: Minion Pro 10,5/13.3

Papir: 130g/m2 MultiArt Silk

Alle henvendelser om denne boken kan rettes til:

Portal forlag AS

Agder Allé 4

4631 Kristiansand

www.portalforlag.no

post@portalforlag.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller fotografiloven eller i strid med avtaler inngått av KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

■ Et multimodalt perspektiv på kulturmøter

Martin Engebretsen

I globaliseringens og mangfoldets tidsalder er forståelse, kommunikasjon og samhandling på tvers av kulturgrenser en nødvendighet. Livet i et moderne samfunn kan knapt tenkes uten kulturmøter på en rekke arenaer. Mennesker med ulik kulturbakgrunn møtes på skoler og helsestasjoner, i forretnings- og organisasjonslivet, i frivillighetsarbeid og i kunsten. Slike møter rommer muligheter for nye tanker og kreativt mangfold. Men de representerer også utfordringer. Om kulturmøter skal fungere konstruktivt, og ikke distanserende eller konfliktskapende, kreves en særskilt form for åpenhet og selvrefleksjon fra alle parter som deltar. I mange tilfeller kreves også et betydelig innslag av kunnskap og endringsvilje. I denne boka presenteres en rekke sosiale arenaer der ulike aktiviteter, prosesser og sjangrer er i spill. Det som er felles for alle artiklene i boka, er at de beskriver og drøfter situasjoner der mennesker med ulik kulturbakgrunn interagerer med hverandre, og der forskjellige meningsskapende ressurser benyttes i interaksjonen. Interaksjonsprosessene spenner fra ungdommelig korsang til kommersiell forretningsvirksomhet, og de meningsskapende ressursene som benyttes, omfatter blant annet bilder, farger, kroppsspråk, musikk og fysiske objekter – i tillegg til ord. Bokas artikler diskuterer både mulighetene og utfordringene som disse kulturmøtene representerer. De henter teoretisk og metodisk inspirasjon fra ulike disipliner og fagtradisjoner. Men i alle artiklene vektlegges den rollen som de enkelte meningsressursene – de semiotiske modalitetene¹ – spiller i de aktuelle situasjonene. Målet med boka er å utvikle en nyansert forståelse av hvordan ulike modaliteter fungerer – hver for seg og i samspill med hverandre – i forskjellige kontekster der mennesker kommuniserer og samhandler på tvers av kulturelle skiller. Om de kulturelle skillene er definert av etnisitet, religion, fagkompetanse eller annet, er ikke avgjørende for om de faller innenfor bokas interessefelt.

¹ Med *semiotiske modaliteter* menes alle ressurser som fungerer meningsskapende i en bestemt brukssituasjon, for eksempel ord, bilder, gester og farger (jf. Kress og van Leeuwen 2001). Mer om modalitetsbegrepet kommer senere i artikkelen.

BEHOVET FOR KOMMUNIKASJON – OG FOR KUNNSKAP OM KOMMUNIKASJON

«Det har alltid eksistert reelle behov for å kunne kommunisere på tvers av kulturelle skillelinjer.» Det fastslår sosialantropologen Jon Schackt (2009: 11) og henviser blant annet til utviklingen av såkalte pidginspråk i forbindelse med handel og andre former for interkulturell kontakt opp gjennom historien. Schackt peker også på hvordan maktstrukturer og dominans ofte påvirker slike interkulturelle prosesser, og at språket som benyttes i prosessen, kan spille en avgjørende rolle for etableringen og opprettholdelsen av asymmetriske maktstrukturer: «Når dominante politiske strukturer gjør seg gjeldende, blir pidginspråk gjerne erstattet med såkalte *lingua franca*. Det vil ofte være språkene til imperier og kolonimakter som får denne rollen, når disse tas i bruk som andrespråk blant koloniserte folkeslag og mindre mektige nabofolk» (Schackt 2009: 12).

Denne betraktningen aktualiserer flere momenter som er sentrale for denne boka. For det første påpeker den at anvendelsen av nasjonalspråk i situasjoner der morsmålsbrukere møter andrespråksbrukere, alltid medfører et element av asymmetri. Enten det er engelsk, fransk eller et skandinavisk språk som benyttes, vil andrespråksbrukere sjelden kunne uttrykke sine tanker, følelser og erfaringer like godt gjennom dette språket som morsmålsbrukerne kan. Språket, selve middelet til kommunikasjon og samhandling, vil derfor kunne representere en barriere og medføre en sosial hierarkisering mellom deltakerne i den sosiale prosessen. Begrepene *morsmålsbrukere* og *andrespråksbrukere* kan også ha en metaforisk betydning ut over anvendelsen av nasjonalspråkene, en betydning knyttet til de vokabularene som utvikles innenfor ulike subkulturer. Religiøse eller ideologiske subkulturer vil eksempelvis utvikle bestemte forståelser av ord og begreper som ikke fullt ut deles av personer utenfor denne subkulturen. Det samme kan vi si om subkulturer utviklet innen bestemte fag- og arbeidsområder, ulike ungdomsgrupperinger og så videre.

Men vi kommuniserer ikke bare gjennom verbalspråk. Til alle tider har kroppsspråket, med sine finmaskede uttrykksnyanser utviklet innen mimikk, gestikk, proksemikk, stemmebruk, positur og så videre, utgjort en vesentlig del av mellommenneskelig kommunikasjon. Og i vår tidsalder – med stadig flere sosiale prosesser som utfoldes innen medieteknologiske rammer – spiller modaliteter som bilder, farger og musikk en stadig viktigere rolle. Ikke-verbale modaliteter er selvsagt heller ikke frie for kulturbetingede konvensjoner. Men de representerer og kommuniserer likevel etter andre kriterier enn ord. Det er derfor grunn til å spørre om anvendelsen av ikke-verbale uttrykksmidler innebærer spesielle muligheter for demokratisk utjevning og kreativt overskudd i de prosessene der mennesker fra ulike kulturer møtes i dialog og samhandling. Eller kan det være at de snarere innebærer en ytterligere komplisering av kommunikasjonsprosessene, ved at

etablerte asymmetriske maktstrukturer kombineres med semiotisk flertydighet og potensielle misforståelser?

Det som er sikkert, er at alle kommunikasjonsprosesser involverer mer enn én enkelt modalitet; det er aldri ord alene som beforder det kommunikative samspillet mellom individer og institusjoner. Og i situasjoner der individer fra ulike kulturer møtes, vil ofte de ikke-verbale kommunikasjonsmidlene spille en større og annerledes rolle enn i kommunikasjon mellom mennesker med felles forståelse av ord og begreper. Men *hvilken* rolle spiller de egentlig, og *hvordan* kan ord og ikke-verbale modaliteter samspille på måter som styrker kommunikasjonens muligheter og støtter dens målsettinger? Dette er spørsmål av påtrengende betydning i et stadig mer multikulturelt samfunn, der en demokratisk og inkluderende samfunnsutvikling avhenger av forståelse, dialog og samhandling på tvers av kulturgrenser. Og for å kunne svare på slike spørsmål trenger vi tverrfaglige studier der innsikter i språk, tekst og semiotikk kombineres med kunnskap om kulturers og sosiale prosessers egenart. Ikke minst er det interessant å undersøke hvordan ny forskning innen multimodal meningskaping kan bidra til å øke forståelsen av kommunikasjon og samhandling på tvers av kulturelle skiller.

Kunnskap om hvordan ulike uttryksmidler fungerer i forskjellige kulturelle kontekster, er viktig for samfunnet som helhet, men det må understrekes at slik kunnskap også er viktig for de individene som samfunnet består av. Interkulturell kommunikasjon og samhandling handler ikke bare om mer eller mindre effektive samfunnsinstitusjoner eller mer eller mindre symmetriske maktstrukturer. På et lavere – eller nærere – nivå handler det om individer med menneskelige behov for å delta, høre til, gjøre seg hørt og forstått. Og likeså handler det om profesjonelle aktørers behov for å lære, påvirke og samhandle.

TILNÆRMINGER TIL KULTURBEGREPET

I akademisk sammenheng har studier av kulturer og kulturmøter tradisjonelt vært antropologenes domene, selv om kulturbegrepet benyttes – med varierende innhold – i mange fag. Et smalt kulturbegrep, knyttet til en bestemt sektor i samfunnet – den såkalte kultursektoren – er ikke spesielt relevant for denne boka. Den er basert på et vidt og helhetlig kulturbegrep som refererer til *lærte tanke-, kommunikasjons- og atferdsmønstre* (jf. Schackt 2009: 17). Innen antropologien skiller man, ifølge Schackt (2009), mellom mentalistiske og materialistiske kulturteorier. Mentalistene vil hevde at kultur primært er noe som finnes i menneskenes hoder, i form av tankemønstre, verdsettelse og mer eller mindre faste «skjemaer» for tolkning av tegn og symboler. Materialistene er på sin side mer opptatt av å påpeke innflytelsen fra eksterne faktorer, ikke minst faktorer knyttet til økonomi og økologi. Begge gruppene vil for øvrig fremholde at kultur er noe som utvikles i *samspillet* mellom mennesker, i ulike former

for sosiale praksiser og i anvendelsen av symboler og artefakter. Definisjonen gitt over, der både tankemønstre og atferdsmønstre er inkludert, representerer dermed en kombinasjon av flere retninger innen antropologien.

I kulturteorier skilles det også mellom statiske og dynamiske kulturbegreper. Når man vektlegger *forskjellene* mellom tanke- og atferdsmønstre hos ulike grupper og folk, ligger det ofte under et grunnsyn om at slike forskjeller er knyttet til vedvarende og nærmest uforanderlige kulturer. En alternativ tilnærming er å se på kultur som en dynamisk størrelse, der samfunnets skikker, ideer og synsmåter er i kontinuerlig spill og påvirker samfunnsindividene på varierende måter (Schackt 2009, med referanse bl.a. til White 1959). Et slikt kultursyn vektlegger at både grupper og individer er i konstant endring, og at individenes kulturelle identitet kan skifte gjennom ulike livsfaser. Det er imidlertid ikke vanlig å forstå kultur som noe som er hundre prosent statisk, eller noe som er fullstendig flyktig. Det statiske og det dynamiske kultursynet kan heller forstås som ytterpunkter på en skala der de fleste kulturteorier kan posisjoneres et sted imellom. Enkelte kulturteoretikere har for øvrig tatt til orde for at kulturbegrepet bør fjernes som fagbegrep innen antropologien, i alle fall brukt i flertallsform – *kulturer* (Schackt 2009, med referanse bl.a. til Abu-Lughod 1991). Årsaken er at begrepet så lett blir politisert, og at mange gjerne bruker det for å signalisere avvik og annerledeshet i forhold til sin egen, prefererte kultur.

Noen humanistiske og tverrfaglige bidrag

Selv om denne boka er av utpreget tverrfaglig karakter, har den sitt fotfeste i de humanistiske, fortolkningsbaserte disiplinene. Det er derfor interessant å se nærmere på noen av de humanistiske fagenes bidrag til belysningen av forholdet mellom språk- og tegnbruk på den ene siden og kultur på den andre.

Bidrag som er særlig relevante for denne boka, er ikke minst knyttet til humanistenes sensibilitet for tekster og ytringer, for tegnenes systemiske aspekter og for deres anvendelser og betydninger i forskjellige historiske og samtidige kontekster. Eksempelvis står forholdet mellom språkbruk og kultur i fokus innen tradisjonsrike språkvitenskapelige disipliner som språkhistorie og sosiolingvistik. Og bak det mangefasetterte begrepet *historisme* ligger det en særskilt bevissthet om at samfunn og kultur er i stadig utvikling, og at en adekvat forståelse for ethvert kulturelt uttrykk, enten det gjelder et maleri eller en roman, forutsetter kjennskap til tidens og epokens særtrekk. Samtidig har andre humanistiske retninger bidratt til å utvikle et mer statisk og normativt kulturbegrep. I strukturalismens gullalder i 1960- og 70-årene var store deler av lingvistikken og semiotikken preget av en forståelse av kultur som en mer eller mindre konstant størrelse som gir mening til både tegnstrukturer og de situasjoner som tegnene benyttes i. Strukturalismen fokuserer på meningsstrukturenes betydningsskapende samspill i alle slags tekster og artefakter som finnes i en kultur, og har vært viktig blant annet for utviklingen av avansert tekstanalyse. Men siden denne typen analyser ofte er basert på en statisk

og konsensus-orientert kulturforståelse, gir den i liten grad tilgang til *spennet* i ytringenes fortolkningsmuligheter, og enda mindre til deres faktiske bruks- og resepsjonskontekster. Som Arild Linneberg (2001: 138) skriver om strukturalismens synsmåte i et av sine essay: «Språk, lov, litteratur, kunst: Alle systemer av lover, normer og regler, som følges eller brytes, adlydes eller ikke.»

Både før, parallelt med og i etterkant av de kode- og systemorienterte tilnærmingene innen strukturalismen er det også utviklet humanistiske retninger med mer blick for kulturens *dynamiske* aspekter, for flertydigheten i dens tekster og for ytringenes makt- og handlingsaspekter. Innen poststrukturalisme og kritisk litteraturteori så vel som pragmatisk språkteori og sosialsemiotikk er ytringenes dynamiske samspill med situasjonelle og kulturelle rammebetingelser vektlagt på ulike måter. Allerede i 1930-årene formulerte den russiske filosofen og litteraturviteren Mikhail Bakhtin ideer om kunstens og kulturens flerstemmighet og mangetydighet (*heteroglossia*). Og han påpekte, i likhet med antikkens retorikk-lærere, at «(..) verbal interaksjon og kunst er kommunikasjon i konkrete, sosiale historiske situasjoner» (Linneberg 2001: 140). Linjen er dermed tydelig frem til lingvisten og sosialsemiotikeren Gunther Kress, som understreker at tegnene vi benytter når vi kommuniserer, ikke får sin mening fra faste koder som ligger nedlagt i en kultur, men at de må skapes og fortolkes på nytt hver gang de brukes, med utgangspunkt i de konkrete situasjonene og praksisene de inngår i (se for eksempel Kress 2010).

Et slikt syn på størrelser som kultur, kulturmøter og semiotiske tegn krever betydelig faglig bredde og analytisk sensitivitet av dem som skal beskrive dem. De fortolkende vitenskapene bidrar til disse beskrivelsene med sine nyanserte tilnærminger til tekster og ytringer og sin følsomhet for samspillet mellom tegnbrukere, tegn og omgivelser. Men for å besvare de spørsmålene denne boka reiser, må vi kombinere de tradisjonelle humanistiske tilnærmingene med innsikter og metoder hentet fra antropologien, sosiologien, medievitenskapen og flere andre fag og disipliner.

En slik kombinasjon av innsikter er nettopp det som preger den retningen innen kulturforskningen som kalles *kulturstudier* («cultural studies»). Den hadde sitt utspring i Birmingham i 1960-årene, med Stuart Hall som den samlende teoretikeren.² Innen denne retningen, opprinnelig basert på marxistisk tankegods, ønsket man å avdekke mekanismene bak produksjon og fortolkning av mening og budskap i ulike sektorer av samfunn og dagligliv.³ Særlig var man opptatt av å studere medienes rolle som premissleverandør for meningsskaping og virkelighetsoppfatning. Med sitt søkelys på tekstenes, medienes og kommunikasjonens rolle i kulturen ble kulturstudier raskt en møteplass for antropologer, sosiologer og humanister, og retningen inspirerer fremdeles til tverrfaglig teoribygging omkring medienes kulturskapende

2 *Centre for Contemporary Cultural Studies* ble startet ved University of Birmingham i 1964 og ble sentrum for teorier og metoder som siden er knyttet til betegnelsene *Birmingham-skolen* og (*britiske*) *kulturstudier*.

3 Stuart Halls innflytelsesrike «encoding-decoding»-modell ble første gang publisert i 1973 (se Hall 1980).

kraft. Et eksempel i så måte er teorien om *medialisering*, som beskriver hvordan mediens særegne virkemåter kombinert med deres sentrale samfunnsposisjon påvirker en rekke andre institusjoner i samfunnet – blant annet de politiske – til å fungere på mediens premisser (jf. Hjarvard 2008).⁴

Et annet viktig bidrag til kulturforskningen med utspring i Birmingham-skolen, også det med betydelig relevans for denne boka, er dens interesse for samfunnets subkulturer og «outsider»-grupper. Her er kulturstudie-forskerne inspirert blant annet av den marxistiske litteraturkritikeren Raymond Williams, professor ved Oxford i 1960- og 70-årene. Williams gikk til angrep på ideen om «massekultur», som han mente var et uttrykk for fordomsfull elitisme, og pekte på at det blant britisk arbeiderklasseungdom fantes en sterk identitets- og ytringsskaping med bevisst brodd mot den velutdannede eliten i samfunnet. Han omdefinerte dermed store grupper i samfunnet fra å tilhøre en «offerkultur» til å bli del av en fargerik og selvbevisst «folkekultur» eller endatil en «motstandskultur» (Williams [1958] 1990, referert i Schackt 2009). Denne synsmåten har rimeligvis relevans også for våre – ofte spenningsfylte – blikk mot den enorme flora av store og små subkulturelle miljøer som finnes i dagens skandinaviske samfunn.

I sin gjennomgang av kulturteorier trekker Jon Schackt frem antropologen Clifford Geertz som nok en sentral bidragsyter i samtalen mellom humanister, antropologer og andre som setter tekster, symboler og kommunikasjon i høysetet i studiet av kulturer. I sine skoledannende arbeider fra 1960- og 70-årene legger Geertz til grunn det syn at kultur handler om nettverk av meninger og synsmåter som til sammen gjør verden koherent og meningsfull for kulturens medlemmer, og at disse nettverkene utvikles kontinuerlig gjennom kommunikasjon og symbolbasert samhandling mellom menneskene (Geertz 1973, referert i Schackt 2009). Dette er for øvrig et grunnsyn som i Geertz' tilfelle *ikke* leder mot et statisk og «heldekkende» kulturbegrep. Siden fortolkning av tekster og symboler alltid er kontekstavhengig, vil ingen enkeltindivider fullt ut dele alle kulturens meningsnettverk. Graden av kulturell assimilasjon og integrasjon er i Geertz' univers alltid variabel og relativ.

KULTURMØTER – DIALOG OG SAMHANDLING ELLER ANNERLEDESHET OG KONFLIKT?

Den offentlige og akademiske samtalen er rik på ordsammensetninger som peker mot forskjellige aspekter ved kulturmøtetematikken: interkulturell, tverrkulturell, transkulturell, multikulturell og så videre. Denne boka har ikke som mål å lage noen endelige definisjoner av og avgrensninger mellom denne typen begreper; de

4 En annen sentral inspirasjonskilde for medialiseringsteorien er amerikanske Marshall McLuhan og hans vidtrekkende budskap om at «the medium is the message» (McLuhan 1964).

benyttes i bokas artikler i henhold til de fagtradisjoner artiklene baseres på. Det er likevel interessant å reflektere over de semantiske nyansene i de enkelte prefiksene. Mens *tverr-* og *inter-* peker mot *prosesser* som skaper kontakt mellom to eller flere atskilte størrelser (som i «interkulturell kommunikasjon»), refererer *trans-* i større grad til noe dynamisk og bevegelig (som i «transkulturelle erfaringer»). Og mens «det multikulturelle samfunn» oppfattes som en mer eller mindre nøytral betegnelse på et samfunn bestående av mange folkegrupper, oppfattes «multikulturalisme» gjerne som betegnelsen på en ideologi som særlig vektlegger de positive sidene ved slik kulturell kompleksitet.

Den danske kulturfilosofen Anita Holm Riis (2006) peker på et grunnleggende dilemma som preger alle kultur møter. Hun fremholder at selve begrepet *kultur møte* innebærer et møte mellom mennesker som opplever hverandre som annerledes. Og denne opplevelsen av annerledeshet er basal i opplevelsen av egen identitet, av at man deler tenkemåter og verdier med en viss gruppe mennesker, som kan atskilles fra tenkemåter og verdier hos andre grupper. Opplevelsen av fremmedhet er altså en forutsetning for opplevelsen av identitet. Samtidig er partene i et kultur møte nødt til å utvikle en forståelse for – og inngå i dialog med – hverandre for å kunne involvere seg i tillitsfull samhandling. Derfor er konstruktive kultur møter avhengig av en bestemt innstilling fra begge parter, skriver Holm Riis. Et konstruktivt kultur møte kan kun oppstå dersom det finnes vilje til dette fra begge parter. Ellers vil annerledesheten og konfliktpotensialet lett komme i fokus på bekostning av fellesskapsopplevelse og muligheter for samhandling. I denne bokas kontekst er det viktig å påpeke at slike menneskelige og kulturelle møter kan foregå som fysiske møter eller som medierte møter, der kontakten etableres gjennom medier og tekster. Det er også viktig å påpeke at begrepet *kultur møte* – på samme måte som begrepet *multimodalitet* – representerer et bestemt analytisk perspektiv mer enn et bestemt fenomen. Svært mange menneskelige møter innebærer en eller annen form for kultur møte. Og *alle* kommunikasjonsprosesser er i større eller mindre grad multimodale.

For å avdekke premissene for forståelse og dialog på tvers av kultur grenser søker Holm Riis inspirasjon i Hans-Georg Gadamer's filosofiske hermeneutikk og Richard Rorty's nypragmatisme. Gadamer og Rorty nærmer seg problemfeltet på svært ulike måter, og det er nettopp i spenningsfeltet mellom de to at Holm Riis mener å ha funnet de mest hensiktsmessige tilnærmingene til det mangfoldet av kultur møter som daglig finner sted i vårt eget samfunnsliv. Siden denne diskusjonen berører helt sentrale problemstillinger også i denne bokas undersøkelsesfelt, skal vi bruke de nærmeste sidene på å studere hvordan Holm Riis fortolker Gadamer's og Rorty's tilnærminger til kultur møtets utfordringer, og hvordan hun selv konkluderer.⁵

5 Kilden for denne gjennomgangen av Gadamer og Rorty er Holm Riis (2006), som på sin side forholder seg til et bredt og omfattende utvalg av de to filosofenes verk.

Forståelsesproblemet

En forutsetning for et konstruktivt kultur møte, er – ifølge Gadamer – at hver av partene erkjenner at den andres tenke- og handlemåter er forankret i et mer eller mindre helhetlig mønster av tenke- og handlemåter – det vil si i en forventning om en konsistent kultur. Om vi som den ene parten vil forstå logikken og sammenhengen i den andre partens handlinger og ytringer, må vi altså skaffe oss et visst overblikk over denne kulturhelheten. Hos Gadamer skiller ikke dette forståelsesproblemet seg prinsipielt fra andre former for fortolkning av nye og ukjente fenomener. Han fastslår at mennesket er et fortolkende vesen, som uavlatelig søker å skape mening i sin verden gjennom å fortolke det dialektiske forholdet mellom deler og helheter. Og all ny informasjon må forstås i lys av det vi allerede vet, av de «fordommer» som alt er etablert gjennom våre egne erfaringer og historiens overleveringer. Det som særmerker vårt møte med en ytring eller en handling som springer ut av en fremmed kultur, er at vi må anstrenge oss ekstra for å etablere en konsistent fortolkning, en fortolkning som kan forenes både med en helhetlig forståelse av den andres kultur og med den forståelseshorisont vi selv i utgangspunktet møter ytringen med. Det innebærer at et åpent møte med den andres kultur også medfører en prosess av selvrefleksjon, en økt bevissthet omkring det vi i vårt dagligliv tar for gitt.

Hos Rorty, derimot, finner Holm Riis det syn at interkulturell fortolkning og forståelse primært må knyttes til situasjonelle behov og individuelle intensjoner. Han mener at kultur møtets utfordring *ikke* ligger i å avdekke kulturhelheter som gir mening til den andres ytringer og handlinger, men snarere i å fortolke – og anvende – disse handlingene på måter som svarer til situasjonens konkrete behov og til egne ønsker. Og så sant disse ønskene er av en karakter som kan gi nye og fruktbare tanker, holde samtalen i gang og virke demokratibyggende, ja, så legger de et godt grunnlag for konstruktive kultur møter. Hos Rorty er altså ikke målet med kultur møtet å oppnå en felles forståelse av verden, noe han oppfatter som både umulig og irrelevant, men å frembringe nye tanker og ideer samt å støtte demokratiske samfunnsprosesser. Hvorvidt dette skjer gjennom enighet eller konstruktiv uenighet, gjennom høflig samhandling eller provokasjon, er mindre viktig.

Dialogproblemet

For å bygge gjensidig forståelse og for å kunne inngå i tillitsfull samhandling i kultur møtesituasjoner må vi gå i dialog. Inspirert av Gadamer skiller Holm Riis dialogbegrepet fra samtalebegrepet idet hun fremholder at dialog handler om prosesser preget av en særlig lydhørhet og åpenhet for den andres synspunkter. Vil vi inngå i en ekte dialog, må vi ifølge Holm Riis være innstilt på å endre vårt eget syn, utvide vår egen horisont. Det er en forpliktelse som ikke nødvendigvis knyttes til samtalebegrepet.

For Rorty utgjør vokabularproblemet en tilsynelatende uoverstigelig barriere for å oppnå ekte dialog. Hans teori innebærer at språkbrukere i stor grad er innelukket

i et bestemt vokabular, der bruken av ethvert begrep og enhver frase får sin mening bestemt av de øvrige begrepene og frasene i vokabularet (Rorty 1999, referert i Holm Riis 2006). Har man ikke kjennskap til hele vokabularet, vil man heller ikke kunne forstå dets enkelte deler. Oversettelser som på overflaten kan virke dekkende, vil derfor i realiteten aldri være helt ekvivalente. Og jo fjernere to kulturer står fra hverandre, desto mindre er sjansen for å kunne forstå begrepsinnhold på tvers av kulturgrensen. Vokabularteorien er tett forbundet med det mer generelle etnosentrismeproblemet – menneskets tendens til å sette sin egen kultur i sentrum og forstå andre kulturer ut fra egne tanke- og verdisystemer.

Etnosentrisme representerer en barriere for konstruktive kulturmøter og kan studeres på flere nivåer. På ett nivå ligger den nedfelt i språket, i våre begreper og talemåter, slik Rorty påpeker. På et dypere nivå ligger den nedfelt både i våre egne erfaringer og i hele den fortolkingshorisonten som er overlevert gjennom historien. Dermed stenger etnosentrismen både for en gjensidig forståelse og for en ekte dialog. Resultat er at «den ene part forstås på den andens præmisser», som Holm Riis formulerer det (Holm Riis 2006: 65).

Både Rorty og Gadamer tilbyr imidlertid måter å håndtere etnosentrismeproblemet på, slik at konstruktive kulturmøter likevel kan finne sted. Rortys løsning er å etablere et felles, tredje vokabular, et sett av begreper som begge parter har et felles forhold til, utviklet for å dekke bestemte, avgrensede kommunikasjonsbehov. Et slikt tredje vokabular kan aldri dekke alle sider ved deltakernes egne kulturer, men det vil kunne være et verktøy for likeverdig meningsutveksling og samhandling innenfor definerte, avgrensede områder. Hos Gadamer finnes ikke tanken om atskilte vokabularer. Hans horisont-begrep kan rett nok ha noe av samme funksjon – siden enhver vil måtte fortolke ny informasjon i lys av den forståelseshorisont han eller hun har utviklet gjennom egne erfaringer og historiens overføring. Men Gadamer mener at ekte dialog gjør det mulig å oppnå en «sammensmelting av horisonter», så sant dialogdeltakerne er villige til å hengi seg til dialogen med et åpent sinn og med vilje til å endre og utvide sin egen horisont. En slik sammensmelting er mulig av to årsaker. For det første mener Gadamer at den horisonten enhver kultur tilbyr, ikke er et lukket system, men et system som er åpent for endringer og utvidelser. For det andre mener han at det på en rekke områder er etablert felles livsformer og anskuelser – allerede før dialogen etableres. Man kan, med andre ord, dyrke likhetene mellom kulturene i stedet for forskjellene og bygge dialogen på den felles fortolkningshorisonten som disse likhetene representerer. Selve limet i den interkulturelle dialogen som Gadamer foreskriver, er imidlertid selve «saken», det dialogen handler om. Skal to parter oppnå et konstruktivt kultur møte, må de ha en felles sak, og de må ha en noenlunde felles forståelse av hva denne saken er, og hvilke problemer og spørsmål som skal løses i forbindelse med den. Uten en felles sak vil dialogen bli tom og uengasjerende.

«DET TREDJE SPRÅK» SOM ANALYTISK PERSPEKTIV

Med støtte hos Gadamer (bl.a. 2004) fastslår Holm Riis (2006) at en interkulturell dialog krever at begge parter anstrenger seg for å oppfatte styrken og konsistensen i den andres ytringer og handlinger, og at de er villige til å hengi seg til dialogen i stedet for å prøve å kontrollere den. Videre må begge parter være bevisst på sine egne fordommer og åpne for å endre seg selv og sin horisont. Dessuten må partene kunne enes om en felles sak å sentrere dialogen rundt, noe som lettest lar seg gjøre når de fokuserer på kulturelle likheter snarere enn kulturelle forskjeller. Holm Riis påpeker imidlertid at Gadamers filosofiske hermeneutikk gir lite rom for individets handlingsrom og personlige intensjoner, siden individets fordommer og fortolkningshorisont i overveiende grad er overlevert gjennom historien og omgivelsene. På dette feltet mener hun at Rorty, med sin radikale pragmatisme, kan tilby tenkemåter som vektlegger individets intensjoner og handlinger sterkere – og som dermed gir individet både større handlingsrom og større ansvar.

I denne bokas kontekst er også Rortys idé om et «tredje vokabular» interessant – så interessant at den har gitt inspirasjon til bokas tittel. I de kulturmøtene som bokas artikler beskriver, utgjør verbalspråket bare ett av flere uttrykksmidler som benyttes, med de muligheter og begrensninger som følger med. For å kompensere for språkets begrensninger, eller for å åpne for samhandlingsformer som språket ikke kan støtte, benyttes andre uttrykksmidler og -former: bilder, kroppsspråk, sang, fysiske objekter og så videre. Å se på disse som elementer i «et tredje vokabular», et «språk» som partene i et kulturmøte kan utvikle et delt, felles forhold til, kan være en relevant tilnærming til multimodale studier av kulturmøter – selv om vi neppe kan anta at disse modalitetene fungerer fullt ut som kulturuavhengige «fellesspråk». Ulikhetene mellom Gadamers og Rortys ideer om kulturmøter gir dermed en spennende klangbunn til denne bokas studier, ikke minst når vi kombinerer Gadamers idé om visse kulturovergrepene med Rortys idé om muligheten for å etablere et felles, «tredje vokabular».

I lys av spenningene mellom Gadamer og Rorty er det også nærliggende å spørre hva som kan og bør være et realistisk mål med et kulturmøte. Er det at begge parter oppnår en mest mulig helhetlig og konsistent forståelse av den andres kultur? Er det å endre seg selv, utvikle en størst mulig grad av selvrefleksjon og kulturtoleranse? Er det å tilfredsstillende egne behov eller å løse et felles problem? Eller er det å utnytte alle de inntrykk og signaler man får fra både sin egen og den andres kultur til å utvikle kreativitet og nyskaping og til å styrke demokratiet der det måtte være mulig? Denne boka gir selvsagt ikke noe endelig svar på disse spørsmålene. Derimot blir de aktualisert på stadig nye måter gjennom de enkelte artiklene i boka.

MULTIMODALITET SOM TILNÆRMING TIL KULTURMØTER

Intensjonen med denne boka er å undersøke hvordan ulike modaliteter og kombinasjoner av modaliteter fungerer i kontekster der mennesker med ulik kultur- bakgrunn møtes. Vi har på de foregående sidene gjort rede for relevante måter å forstå begreper som *kultur* og *kulturmøter* på samt påpekt noen grunnleggende problemer og utfordringer som knytter seg til både begrepene og fenomenene. Nå skal vi se nærmere på hva det innebærer å undersøke et kulturelt fenomen gjennom en multimodal tilnærming. Et naturlig sted å starte er å definere begrepet *modalitet*.

Modalitet er et generisk uttrykk som bygger på ordstammen «modus» – altså «måte». ⁶ *Semiotisk modalitet* handler om «måter» å kommunisere på ved hjelp av ulike typer *meningsressurser* – eller uttrykksmidler – og det er denne formen for modalitet vi fokuserer på i boka. Skrift, tale, fotografier, kroppsspråk og så videre utgjør ulike typer meningsressurser i den forstand at vi kan bruke dem både til å representere en virkelighet og til å inngå i sosial interaksjon med andre mennesker. Når slike meningsressurser gis en materiell realisering og benyttes i henhold til visse historisk bestemte konvensjoner, kalles de modaliteter. Dermed er *tale* og *skrift* to forskjellige modaliteter, selv om begge bygger på det samme abstrakte semiotiske systemet «verbalspråk». Likeledes er *fotografier* og *tegninger* to ulike modaliteter, med forskjellige kjennetegn og muligheter. Begge skaper (oftest) mening gjennom ikoniske, likhetsbaserte forbindelser til sine referenter. Men de har forskjellige materielle kjennetegn, og de anvendes i henhold til ulike, historisk bestemte fortolkningsbetingelser. *Farger*, *klær*, *fysiske objekter* med mer kan også fungere som modaliteter i noen tilfeller, når de faktisk benyttes til å kommunisere mening. I andre tilfeller benyttes de av rent praktiske grunner, uten noen kommunikativ hensikt eller funksjon. Det er dermed mulig å skille mellom *sterke* og *svake* modaliteter ut fra graden av konvensjonalisering og forutsigbarhet når det gjelder forholdet mellom uttrykk og innhold, mellom bruk og fortolkning. I henhold til en slik begrepsbruk vil tale og skrift være sterke modaliteter, mens farger og musikk vil være svake. Det er da verdt å merke seg at modaliteter som kan være svake med hensyn til å formidle presist og (mer eller mindre) entydig meningsinnhold, kan være desto sterkere med hensyn til estetisk og emosjonell effekt (jf. Engebretsen 2011).

Multimodalitet er altså et begrep som refererer til tekster, kommunikasjons- hendelser og kunstneriske ytringer som involverer flere modaliteter, og til studiet

6 I språk- og tekstvitenskapene benyttes begrepet *modalitet* primært om to – helt ulike – fenomener. *Grammatisk modalitet* omhandler språklige «måter» å fremstille forholdet mellom en påstand og en språkbruker på, dvs. språkbrukerens grad av forpliktelse med hensyn til påstandens sannhet eller sikkerhet. Ved å velge mellom uttrykksformer som «er», «kan være», «vil kunne være» og «er ikke» kan språkbrukeren plassere påstanden i en rekke posisjoner på skalaen mellom noe som er helt sant/sikkert, og noe som er helt usant/usikkert. Grammatisk modalitet er imidlertid ikke noe sentralt tema i denne boka, og begrepet *multimodalitet* refererer i fagterminologien svært sjelden til grammatisk modalitet.

av slike tekster og ytringer. Det må imidlertid understrekes at ingen tekster eller kunstgjenstander er fullstendig monomodale. Enhver skriftlig tekst tilbyr eksempelvis mening både gjennom de ordene som er valgt, og gjennom den fysiske utformingen ordene er gitt gjennom typografi og layout. Også trykksakens eller dataskjermens rent materielle egenskaper vil tilføre et meningslag som blander seg med de andre og bidrar til den helheten av meningselementer som fortolkeren må forholde seg til. Likevel er ikke alle studier av tekster, ytringer og kunstgjenstander multimodale studier. Det er de kun når de fokuserer spesifikt på å avdekke de enkelte modalitetenes egenskaper og funksjoner eller på å kartlegge og analysere samspillet mellom dem. En filmstudie er multimodal når den eksempelvis undersøker hvordan orkestreringen av bevegelige bilder, tale, musikk og realyld skaper bestemte semiotiske og estetiske effekter, eller når den studerer hvilken rolle en bestemt modalitet – for eksempel musikken – spiller i den multimodale helheten.

Multimodalitet som definert forskningsområde, med en definert terminologi, har sitt utspring i *sosialsemiotikken*. Sosialsemiotikken springer på sin side ut fra lingvistikken, og vi regner den australske lingvisten Michael A.K. Halliday som sosialsemiotikkens grunnlegger.⁷ Fagfeltet er i utgangspunktet innrettet mot å avdekke premissene for språklig meningsskapning i sosiale situasjoner. Halliday studerte forholdet mellom verbalspråkets strukturer og dets sosiale funksjoner, oftest med utgangspunkt i dagligdagse dialoger mellom enkeltindivider. Hans arvtakere har imidlertid utvidet interessefeltet til å gjelde alle typer meningsressurser – de har gjort sosialsemiotikken *multimodal*. Fagfeltets opprinnelige målsetting ligger likevel fast. Man ønsker å avdekke premissene for menneskelig kommunikasjon og samhandling gjennom å undersøke forholdet mellom bestemte typer meningsressurser og de sosiale funksjonene disse ressursene kan ha når de tas i praktisk bruk. Innen visse deler av den sosialsemiotiske multimodalitetsforskningen legger man mest vekt på å beskrive disse ressursene som meningssystemer med relativt faste og forutsigbare egenskaper. Målet er da å utvikle mest mulig dekkende «grammatikker» eller «kataloger» som viser de valgmulighetene som brukerne av fotografier, farger, gester, musikk og så videre har når de ønsker å bruke disse uttrykksmidlene til å kommunisere med.⁸ Andre grener av feltet er i større grad innrettet mot å avdekke det nyanserike samspillet som finner sted når konkrete uttrykksmidler benyttes i konkrete, unike brukssituasjoner (Kress 2010, se også Jewitt 2009). I disse analysene vil sensitiviteten for den spesifikke konteksten og kontekstens innvirkning på meningsskapningen være av større betydning enn uttrykkenes status i et omfattende grammatisk system. Det spesielle prioriteres da fremfor det generelle.

7 Se for eksempel Halliday 1978 for en innføring i sosialsemiotikkens basiselementer.

8 Eksempelvis avdekkes slike meningssystemer innen kunst og arkitektur (O'Toole 1994), bilder (Kress og van Leeuwen [1996] 2006), farger (van Leeuwen 2011) og musikk (Machin 2010).

Det er dermed ikke vanskelig å se hvordan de ulike kulturforståelsene skissert i denne artikkelens første del – med vekt på henholdsvis de statiske og de dynamiske sidene ved kulturen – passer sammen med ulike interesser innen den sosialesemiotiske multimodalitetsforskningen. Innen både kulturforskningen og multimodalitetsforskningen finnes det retninger som vektlegger det varige og forutsigbare, og andre retninger som vektlegger de skiftende konteksters innflytelse på meningsskapingen i konkrete samhandlingssituasjoner. Det er også lett å se at den tekst- og kommunikasjonsorienterte grenen av kulturforskningen – med ankerfeste blant annet hos Geertz og i Birminghamskolen – har en nær relasjon til den tekstanalytisk mer sofistikerte sosialesemiotikken. De to feltenes forskningsinteresser har betydelige overlappinger, samtidig som de utfyller hverandre med sin spisskompetanse innenfor henholdsvis det tekstuelle og det kontekstuelle. Kress og van Leeuwen (1992) går så langt som til å hevde at sosialesemiotikken er kulturstudienes analytiske og deskriptive gren.

Tre typer mening

En grunnleggende idé innen sosialesemiotisk multimodalitetsteori er at alle semiotiske modaliteter kan bære tre typer mening, og at disse meningstypene er knyttet til ulike aspekter ved den situasjonen modalitetene blir anvendt i. De tre meningstypene kalles henholdsvis *ideasjonell* mening, *mellompersonlig* mening og *tekstuell* (eller *komposisjonell*) mening (se Halliday 1978, van Leeuwen 2005). *Ideasjonell mening* er knyttet til modalitetenes evne til representasjon, altså til å referere til de objekter, steder og tilstander som tematiseres i kommunikasjonshendelsen. I en ordinær samtale handler den ideasjonelle meningen om hvordan deltakerne benytter ord, stemme og gester – samt eventuelt andre uttrykksmidler som tas i bruk – for å formulere og organisere de temaene man snakker om i samtalen.

Mellompersonlig mening tilhører den sosiale delen av en kommunikasjonsprosess og sørger for at sosiale relasjoner mellom deltakerne i prosessen etableres, vedlikeholdes og/eller endres. I en samtalsituasjon som den vi nettopp omtalte, kan de mellompersonlige meningene handle om hvordan deltakerne i situasjonen bruker ord, stemme og gester for å markere nærhet og tilhørighet seg imellom, eventuelt distanse, dominans, underkastelse og så videre. Også markeringer av egne, subjektive holdninger overfor de temaene man behandler, tilhører det mellompersonlige meningsfeltet, samtidig som disse kan være vanskelig å skille fra de ideasjonelle meningene i samtalen.

Tekstuelle meninger er meninger som ikke er rettet ut mot verden eller mot situasjonens sosiale felt, men snarere innover mot selve uttrykket som formuleres, det vil si mot organiseringen av de meningsressursene som anvendes. Tekstuelle meninger er meninger som skaper sammenheng og helhet i ytringen. De bidrar til at kommunikasjonsdeltakerne får en felles oppfatning av hva som henger sammen med hva, hva som er overordnet og underordnet, og hvordan ytringen utvikles og fgrenes. I en samtale benytter man gjerne både ordene, stemmen og det øvrige

kroppsspråket som ressurser til å ordne og strukturere det man har på hjertet – til å understreke, sammenkople, nedgradere og så videre. I situasjoner der man benytter visuelle modaliteter, kalles disse meningsformene gjerne *komposisjonelle meninger* og relateres til de strukturer og sammenhenger som kan etableres i bilder, layout og så videre.

Ideasjonell, mellompersonlig og tekstuell mening etableres og fortolkes parallelt og kontinuerlig i alle situasjoner der semiotiske modaliteter benyttes til å kommunisere. Dette skjer både bevisst og ubevisst fra kommunikasjonsdeltakernes side. I samtalsituasjoner vil man kanskje være nøye med å velge nettopp de ordene som best uttrykker det man har på hjertet.⁹ Men oftest vil både stemmebruk, mimikk, gestikk og positur realiseres uten like høy grad av bevissthet hos den som ytrer seg. Ikke desto mindre utgjør disse modalitetene en svært viktig del av den helheten som blir fortolket, og som igjen leder til en reaksjon og respons fra de øvrige deltakernes side. I samtaler og dialoger som føres gjennom medier, fører mangelen på direkte fysisk nærvær, kombinert med en viss tidsforsinkelse, til at brukerne har større muligheter for å evaluere og kontrollere sine egne ytringer. Men samtidig fører den semiotiske og teknologiske kompleksiteten som kjennetegner vår tids medierte kommunikasjon, gjerne til nye kompetansekrav for dem som kommuniserer. Om man ikke trenger å bekymre seg for å kontrollere stemme- og ansiktsuttrykk når man kommuniserer eksempelvis på nettet, får man kanskje nye utfordringer med å kontrollere de meningene man ytrer gjennom valg av bilder, videoklipp, farger, smilefjes, anbefalinger og så videre.

Ikke bare sosiosemiotikk

Når vi vil analysere og forstå kommunikasjons- og samhandlingsprosesser mellom mennesker med ulik kulturell bakgrunn, kan sosiosemiotisk multimodalitetsteori bidra på flere måter. Viktigste er de skarpe verktøyene denne teorien tilbyr for å beskrive og problematisere de meningspotensialene som etableres gjennom bruk av de forskjellige uttrykksmidlene som er i spill. Samspillet mellom ord, kroppsspråk, bilder og så videre er ofte svært komplekst og nyanserikt, og den flerkulturelle rammen rundt slike situasjoner gjør ikke samspillet enklere.

Samtidig er det åpenbart at den lingvistisk baserte sosiosemiotikken etterlater mange ubesvarte spørsmål i analysen av komplekse samhandlingssituasjoner. Til å forstå andre aspekter ved samhandlingen enn de som er direkte knyttet til semiose og meningsskaping, trenger vi andre teorier og innfallsvinkler. Eksempelvis har modalitetene som benyttes i interkulturell kommunikasjon – denne bokas studieobjekt – både estetiske og performative egenskaper som best lar seg beskrive gjennom andre analyseverktøy enn sosiosemiotikkens. Det samme gjelder beskrivelsen av

⁹ En særskilt gren innenfor multimodalitetsforskningen studerer interaksjonen som foregår i fysiske møter mellom mennesker, jf. Norris 2004.

de kontekstuelle forholdene som innrammer de ytringene og modalitetene som er i spill. Til å avdekke slike aspekter ved inter- og tverrkulturell kommunikasjon og samhandling finner vi de mest nyanserte begrepene og modellene innenfor estetiske og samfunnsvitenskapelige teorier. Denne boka er basert på det syn at de rikeste og mest relevante beskrivelsene av kommunikative prosesser oppnås når et skarpt søkelys på selve ytringene og handlingene kombineres med en innsiktsfull tilnærming til de sosiale og kulturelle rammene som ytringene både springer ut av og virker innenfor. En god forståelse av det ene forutsetter nemlig en god forståelse av det andre. Derfor har alle bokas artikler et «dobbelblikk». Oppmerksomheten er rettet både mot uttrykksmidlene og mot situasjonen, eller for å si det med diskursanalytiske kjernebegreper: mot både tekst og kontekst.

BOKAS OPPBYGNING OG INNHOLD

Boka er delt i tre seksjoner, som omhandler hver sine samfunnssektorer og arenaer for kulturmøter. Hver seksjon omfatter et knippe artikler, som hver tar for seg en konkret case. Artiklene presenterer mer eller mindre detaljerte studier av hvordan ulike uttrykksmidler benyttes og fungerer i situasjoner der mennesker med forskjellig kulturbakgrunn møtes. Ut over dette felles anliggende tilbyr artiklene et vidt spekter av perspektiver både på selve kulturmøteproblematikken og på anvendelsen og virkningen av semiotiske modaliteter. Det er dermed ikke bare i sin tematikk boka representerer en møteplass mellom kulturer. Den fremstår selv som et «fagkulturmøte» gjennom de ulike faglige tilnærmingene som benyttes i møte med denne tematikken. Listen over forfattere omfatter lingvister, litteraturer, kunstvitere, filosofer, pedagoger, medievitere, religionsvitere med mer. I tillegg til å belyse en spennende tematikk fra forskjellige perspektiver tilbyr boka dermed også et bredt utvalg av metoder for å analysere multimodale kommunikasjonsprosesser – fra detaljert analyse av verbalspråklige og visuelle strukturer til deltakende observasjon av situert, mellommenneskelig interaksjon.

Kulturmøter i kunst- og kulturliv

Bokas første seksjon er viet kulturmøter i kunst- og kulturliv. Adriana Margareta Dancus skriver om to filmer laget av den norsk-kurdiske filmskaperen Hisham Zaman. Hun viser hvordan bestemte filmatiske grep bidrar til å etablere et melankolsk uttrykk, et uttrykk som egner seg til å formidle erfaringer og følelser som deles av mennesker på flukt og i eksil.

En liknende tematikk undersøkes i Martin Engebretsens artikkel. Han analyserer den animerte, nettdistribuerte kortfilmen «Trab Laus», laget av den unge libanesiske-australske kunstneren Tania Safi. I den prisvinnende filmen kombineres tegninger,

fotografier, video og musikk på måter som kan skape gjenkjenning og berøring. Artikkelen drøfter om dette er virkemidler som evner å overskride kulturelle grenser.

I Hildegunn M.T. Schuffs artikkel er det korsang som utgjør det empiriske bakteppet. Hun har undersøkt praksiser og erfaringer i et flerkulturelt kor i Kristiansand og viser hvordan kroppsspråk, musikkens kvaliteter, stemmebruk og andre modaliteter utfyller verbalspråket i et fellesskap bestående av personer fra en rekke nasjoner og kontinenter.

Bjarne Markussen skriver om den samiske multikunstneren Nils-Aslak Valkepää, som benytter både skrift, fotografier og tegninger i sin formidling av samisk virkelighet og livsanskuelse. Men hva skjer når et slikt multimodalt kunstverk blir oversatt fra samisk til norsk? Og hva skjer når bildene fjernes fra skriften? Slike spørsmål gir i Markussens analyse en åpning inn mot studiet av modalitetenes funksjoner i estetiske verk som vandrer mellom ulike kulturelle forståelsesrammer.

I den siste artikkelen i denne seksjonen skriver Inger Haug om digitale fortellinger laget av flyktninger i Norge. Denne gruppen bærer ofte på traumatiske livserfaringer, men også livsglede og kulturelle erfaringer som det både er viktig og utfordrende å formulere og dele. Haug beskriver hvordan uttrykksmidlene som tas i bruk i visse digitale fortellerteknikker, kan – gjerne i samspill med personlige, fysiske møter – gi mennesker en ny arena for formidling og deling av egne liv.

Kultur møter i arbeids- og forretningsliv

Også i samfunnets arbeids- og forretningsliv finner det sted møter mellom mennesker med ulik kulturbakgrunn. Kulturforskjellene kan være forankret i ulik tilgang til faglige så vel som nasjonalkulturelle eller religiøse begreper og tenkemåter.

Ingrid Kristine Hasund, Eli-Marie Drange, Gro-Renee Rambø, Jan Svennevig og Kari Vik skriver om møter mellom norske Marte Meo-terapeuter og tanzanianske helsearbeidere. Marte Meo er en metode for læring og opplæring som benytter videoopptak som grunnlag for samtale mellom terapeut og klient. Analysen viser hvordan terapeuten benytter kroppsspråk og forskjellige samtaleteknikker for å minske avstanden til klienten og hjelpe klienten til selv å «oppdage» det faglige poenget.

En liknende case beskrives i artikkelen til Malene Kjær. Her er empirien hentet fra et dansk sykehus der en sykepleiestudent skal gis tilgang til en bestemt fagkultur ved hjelp av den erfarne sykepleierens multimodale opplæringsform. Ord, blick, positur, berøring – alt inngår i en følsom samhandlingssituasjon der det også er viktig at den unge studenten får beholde sin verdighet og selvrespekt, ikke minst fordi pasienten også er til stede i prosessen.

En tredje artikkel som omhandler multimodalitet i samtalsituasjoner, er Jan Svennevigs tekst om klientsamtaler som foregår mellom norske institusjonsrepresentanter (sosialfaglige arbeidere og leger) og klienter som har norsk som sitt andrespråk. Svennevig peker på betydningen av ikke-verbale uttrykksmidler i slike

samtaler, eksempelvis hvordan samtalepartene benytter hyppige pauser, nikking og blikkveksling for å etablere og bekrefte en felles forståelse av det som blir sagt.

De to siste artiklene i denne seksjonen undersøker medierte, digitale kommunikasjonsprosesser. Sissel Rike undersøker problemer i forbindelse med oversettelse av bedriftsnettsider som henvender seg til et internasjonalt publikum. Med empirisk utgangspunkt i nettsiden til en norsk bedrift med et internasjonalt marked spør hun blant annet hvordan man forholder seg til fotografier som bærer visse symbolske betydninger i én kultur, men ikke nødvendigvis i en annen.

Nicolai J. Graakjær og Iben B. Jessen undersøker i sitt bidrag hvordan en av verdens største merkevarer, hamburgerkjeden McDonald's, tilpasses de lokale kulturelle konvensjonene i de enkelte landene der kjeden er representert. Gjennom en detaljert multimodal analyse av ulike versjoner av kjedens jingle, logo og slogan viser de hvordan kjeden forsøker å balansere egenart og stedstilpasning ved å være både global og lokal samtidig.

Kulturmøter i skole- og samfunnsliv

Den siste seksjonen i boka er både større og mer heterogen enn de to første. Den omfatter både kulturmøter knyttet til skole og utdanning og møter som foregår på arenaer der de fleste alminnelige samfunnsborgere har tilgang – som mediebrukere, som trafikanter eller som deltakere i klubber og gruppefelleskap.

Både Randi Eidsaa og Tormod Anundsen skriver om konserter som foregår i skoleregi, henholdsvis med elevene som utøvere og med elevene som tilskuere. Eidsaa beskriver og drøfter ulike sider ved et internasjonalt musikkprosjekt hun selv har deltatt i. Når norske, sveitsiske, israelske og palestinske skoleelever skal samarbeide om å innøve og oppføre en musikal, er det mange forhold som utfordrer dialogen og samhandlingen. Eidsaa diskuterer hvordan selve det musikalske uttrykket kan skape både broer og barrierer i en slik kontekst, i tillegg til å reflektere over problemer som kan oppstå når man benytter denne typen kulturelt skoleprosjekt som ramme for interkulturell samhandling.

I Anundsens case inntar skoleelevene tilskuernes rolle i møte med profesjonelle afrikanske utøvere. Anundsen gjør en observasjonsstudie av forestillingen *Afrisah*, som har turnert norske skoler i en årrekke i regi av Rikskonsertene. Han beskriver hvordan de to utøverne spiller på en rekke kulturelle myter om «det afrikanske» når de gjennom klesdrakt, sang og dans, rop og mye humør engasjerer skoleelevene i en fartsfylt forestilling. Hva slags forestillinger om «den andre» kulturen som etableres i en slik kontekst, og hva slags interaksjon som fasiliteres gjennom de benyttede uttrykksmidlene, er blant spørsmålene Anundsen reiser.

Sissel Undheim undersøker i sin analyse lærebøker knyttet til RLE-faget i skolen, med særlig søkelys på bruken av bilder. I presentasjonen av islam står forfattere og forlag overfor et dilemma, siden deler av den muslimske verdenen forfekter og praktiserer et bildeforbud. Skal de respektere dette forbudet og utelate bilder også

fra sine egne fremstillinger, eller skal de behandle islam med samme pedagogiske virkemidler som andre religioner? Undheim diskuterer dette spørsmålet og viser i sin gjennomgang hvordan dilemmaet er blitt ulikt behandlet i forskjellige tidsperioder i norske bokforlag.

Anne-Mette Nortvig, Rene B. Christiansen, Asgjerd Veia Karlsen, Maria Spante og Kurt Wicke utgjør teamet bak en studie om datamediert samhandling mellom norske, svenske og danske skoleklasser. Studien inngår i EU-prosjektet GNU (Grenseoverskridende Nordisk Undervisning), som søker å utvikle nye faglige og pedagogiske metoder og samarbeidsformer. I denne artikkelen viser gruppen hvordan digital teknologi på samme tid skapte både muligheter og vanskeligheter for multimodal interaksjon og dialog mellom elever og lærere i de tre landene.

Religiøse nettsider utgjør empirien i artikkelen til Anne Foss. Hun viser i sitt arbeid hvordan språklige og visuelle strukturer benyttes på svært forskjellige måter av ulike aktører innen denne fløyen av vår tekst- og mediekultur. Med utgangspunkt i nettsidene til henholdsvis Frelsesarmeen og Den katolske kirke i Norge viser hun hvordan samspillet mellom ord og bilder kan fungere henholdsvis åpnende eller lukkende for dialogen omkring de religiøse spørsmålene som tekstene behandler.

Anita Holm Riis diskuterer i sin artikkel hvordan 16 000 hvite kors, plassert tett inntil en av Danmarks mest trafikkerte motorveier, fungerer som en ytring i et diskursivt rom preget av sterke religiøse og politiske motsetninger. Korsene det dreier seg om, ble reist av anti-abort-organisasjonen *Retten til liv* i september 2013. Holm Riis støtter seg blant annet på Habermas når hun drøfter hvordan religiøst funderte argumenter fremsatt dels gjennom ord, dels gjennom fysiske objekter fungerer i en offentlig, demokratisk debatt.

I bokas avsluttende artikkel tar Elisabet Haakedal leseren med inn i «det stille rom». Konkret befinner dette rommet seg i et bygg på Haakedals arbeidsplass, Universitetet i Agder. I et livssynsnøytralt «kapell» samles en gruppe mennesker jevnlig for å meditere under ledelse av en zenbuddhistisk lærer. Gruppens medlemmer deler ikke religiøs tro og livsanskuelse, men de deler et ønske om å inngå i et stille, meditativt felleskap. Gjennom deltakende observasjon gir Haakedal en nær beskrivelse av gruppens kommunikative praksiser, og hun beskriver blant annet hvordan kroppsbevegelser, sittestillinger og artefakter som en liten klokke og en «talestav» kan bidra til å skape et rom for stillhet og kontemplasjon – og potensielt for dialog.

LITTERATUR

- Abu-Lughod, Lila 1991. «Writing against culture». R.D. Fox (red.). *Recapturing anthropology: Working in the present*: 137–162. Santa Fe: School of American Research Press.
- Engebretsen, Martin 2011. «Hvorfor og hvordan analyserer vi sammensatte tekster?». Martin Engebretsen (red.). *Skrift/bilde/lyd. Analyse av sammensatte tekster*: 17–36. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Gadamer, Hans-Georg 2004. *Sandhed og metode. Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. Viborg: Systime Akademisk.
- Geertz, Clifford 1973. *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Books.
- Hall, Stuart [1973] 1980. «Encoding/decoding». Centre for Contemporary Cultural Studies (red.). *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–79*: 128–138. London: Hutchinson.
- Halliday, Michael 1978. *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Jewitt, Carey 2009. «Introduction: What is multimodality?». Carey Jewitt (red.). *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*. London: Routledge.
- Kress, Gunter og van Leeuwen, Theo 1992. «Trampling all over our unspoiled spot: Barthes' 'Punctum' and the politics of the extra-semiotic». *Southern Review* 25/1: 27–28.
- Kress, Gunter og van Leeuwen, Theo 2001. *Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.
- Kress, Gunter og van Leeuwen, Theo [1996] 2006. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Kress, Gunter 2010. *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London, New York: Routledge.
- van Leeuwen, Theo 2005. *Introducing Social Semiotics*. New York: Routledge.
- van Leeuwen, Theo 2011. *The language of color. An introduction*. London, New York: Routledge.
- Linneberg, Arild 2001. *Tretten triste essays om krig og litteratur*. Oslo: Gyldendal.
- Machin, David 2010. *Analysing popular music. Image, sound, text*. London: Sage.
- McLuhan, Marshall 1964. *Understanding media. The extensions of man*. New York: Mentor.
- Norris, Sigrid 2004. *Analysing Multimodal Interaction. A Methodological Framework*. London: Routledge.
- O'Toole, Michael 1994. *The Language of Displayed Art*. Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press.
- Riis, Anita Holm 2006. *Kulturmødets hermeneutik. En filosofisk analyse av kulturmødets forudsætninger*. Gylling: Forlaget Univers.

- Rorty, Richard 1999. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schackt, Jon 2009. *Kultureori. Innføring i et flerfaglig felt*. Bergen: Fagbokforlaget.
- White, Leslie 1959. *The evolution of culture. The development of civilisation to the fall of Rome*. New York: McGraw-Hill.
- Williams, Raymond [1958] 1990. *Culture and society. Coleridge to Orwell*. London: The Hogarth Press.